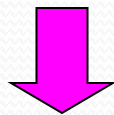

**МАВЗУ: СУДРАЛИБ
ЮРУВЧИЛАР СИНФИ
СИСТЕМАТИКАСИ**

Режа

1. Лепидозаврлар (Lepidosauria) кенжа
синфи Хартумбошлилар ёки
тумшукбошлилар(Rhynchoscephalia)
туркуми
2. Тангачалилар (Squamata) туркуми,

Судралиб юривчилар синфи

Судралиб юривчилар пермдан кайнозой эраси бошларигача Ер юзи фаунасида ҳукмронлик қилган. Мезозойда кенг тарқалган. Мезозой тугаб кайнозойнинг бошланиши қадимги судралиб юривчиларнинг қирилиб кетиши, сутэмизувчилар билан қушларнинг кенг тарқалишига тўғри келган. Ҳозиги вақтда судралиб юривчилар синфига **7 мингга** яқин тур киради. Шулардан **90 га яқин тури** Ўрта Осиёда ва **58 та тури** Ўзбекистонда учрайди.

Судралиб юрүвчилар синфи

```
graph TD; A[Судралиб юрүвчилар синфи] --> B[Лепидозаврлар (Lepidosauria)]; A --> C[Архозаврлар (Archosauria)]; A --> D[Анапсидалар (Anapsida)];
```

**Лепидозаврлар
(Lepidosauria)**

**Архозаврлар
(Archosauria)**

**Анапсидалар
(Anapsida)**

**Лепидозаврлар
(Lepidosauria) кенжа синфи**

```
graph TD; A([Лепидозаврлар  
(Lepidosauria) кенжа синфи]) --> B[Хартумбошлилар ёки  
тумшукбошлилар  
(Rhynchocephalia)]; A --> C[Тангачалилар  
(Squamata) туркуми]
```

**Хартумбошлилар ёки
тумшукбошлилар
(Rhynchocephalia)**

**Тангачалилар
(Squamata) туркуми**

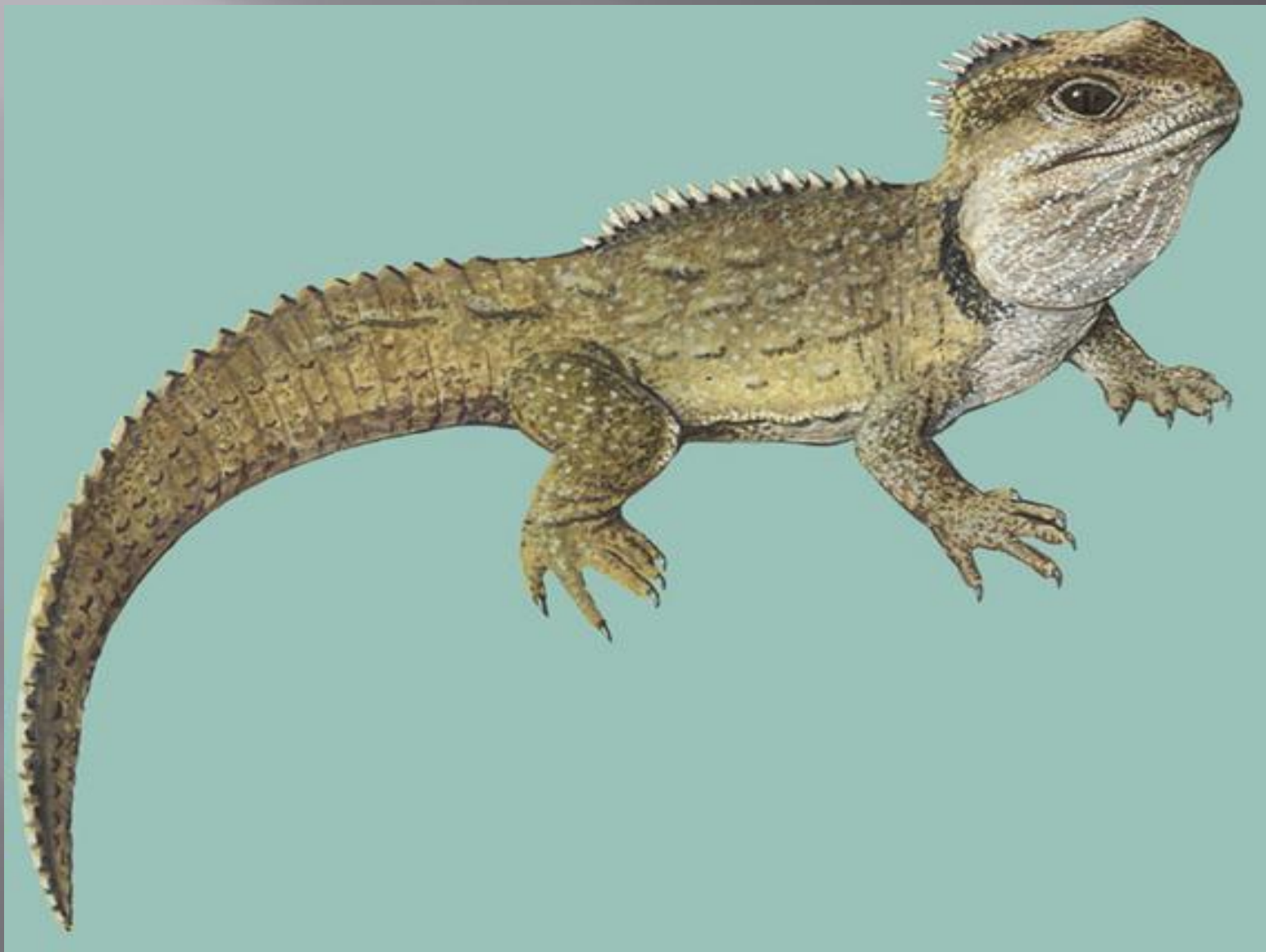
Хартумбошлилар ёки тумшукбошлилар (Rhynchocephalia) туркуми.

Бу туркумнинг ягона тури – гаттерия (**Sphenodon punctatus**) ҳозирги вақтда яшаётган энг қадимги судралиб юрувчилардан ҳисобланади. Гаттерия фақат Янги Зеландияда тарқалган. Ранги қизғиш–кўкимтир тусда. Узунлиги 50 см дан 75 см гача боради. Гавдасининг усти майда донадор мугуз тангачалар билан қопланган. Гаттериянинг умуртқаси худди балиқ ва тубан амфибияларга ўхшаш амфицел типда бўлиб умуртқа таналарининг орасида хорда бир умрга сақланиб қолади. Гаттериянинг ёшлик вақтида тишлари бўлиб, улар жағида, танглайида ва димоғида жойлашган, ёши улғайган сари тишлари тамомила ейилиб кетади, фақат олдинги иккита тиши ҳаёти давомида сақланиб қолади.

Бош тепа органи, яъни учинчи кўзи бошқа судралиб юрувчиларникига қараганда анча яхши ривожланган. Лекин, у яхши кўрмайди, фақат ёруғлик билан қоронғиликни фарқ қилади, холос. Бу кўзининг гавҳари, қорачиғи, тўр пардаси бўлиб, тепа суяклари орасида жойлашган. Кўпайиши баҳорда, Жанубий яримшарда эса ноябрь–декабрь ойларида бўлади. Ўзлари яшайдиган уясига яқин жойда махсус уя қовлаб **8-12 та, баъзан 15-17 та** тухум қўяди. Эмбрионининг ривожланиш даври анча узок давом этади, яъни тухумдан то бола очишигача **12-14 ой** керак бўлади. Ҳозирги вақтда гаттерия қонун йўли билан қўриқланишига қарамасдан табиатда жуда кам учрайди. **18-20 йилда** жинсий вояга етади, **70 йилгача** яшайди. **Гаттерия жаҳон қизил китобига киритилган.**

Гаттерия

Гаттерия бош суяги

Гаттерия

Гаттерия тухуми

Гаттерия

Гаттерия

Тангачалилар (Squamata) туркуми.

Тангачалилар туркуми ҳозирги яшаб турган судралиб юрувчилар орасида энг кўп турга эга бўлган ва кенг тарқалган ҳайвонлардан ҳисобланади, яъни **6000** дан ортиқ турни ўз ичига олади. Буларнинг териси ҳар хил шаклдаги шох тангачалар ва қалқончалар билан қопланган. Квадрат суяги мия қутисига ҳаракатчан қўшилганлиги билан бошқа судралиб юрувчилардан фарқ қилади. Тишлари жағ суякларига қўшилган. Бош скелетидаги иккита чакка ёйидан битта-усткиси сақланиб қолган. Иккинчи танглай суяги йўқ. Хоаналари оғзининг олдинги қисмига очилади. Умуртқалари **процел** типда, тубан тузилган вакилларида **амфицел** типда бўлади. Клоакаси кўндаланг ёриқ шаклида жойлашган.

Тангачалиларнинг копулятив органи жуфт ковак халтача шаклида бўлади. Тухум қўйиш, айрим турлари тирик туғиш йўли билан кўпаяди.

Тангачалилар (Squamata) туркуми

```
graph TD; A[Тангачалилар (Squamata) туркуми] --> B[Калтакесаклар (Sauria ёки Lacertilia) кенжа туркуми]; A --> C[Илонлар (Ophidia ёки Serpentes) кенжа туркуми];
```

**Калтакесаклар
(Sauria ёки Lacertilia)
кенжа туркуми**

**Илонлар (Ophidia ёки
Serpentes) кенжа
туркуми**

Калтакесаклар (Sauria ёки Lacertilia) кенжа туркуми.

Калтакесаклар гавдасининг шакли турли-туман асосан, чўзинчок, узун ҳаракатчан думи, яхши ривожланган бўйин, қисқа ва беш бармоқли оёқлари бор. Айрим турларининг оёқлари йўқолиб кетган, лекин оёқсиз калтакесакларда илонлардагига қарши ўлароқ тўш суяги, оёқ камари, ҳаракатчан кўз қовоқлари ва ногора пардаси бўлади. Гавдасининг узунлиги **3,5 см** дан **4 м** гача ва оғирлиги **150 кг** гача боради. Кўпларида думининг узилиш (**аутотомия**) ҳодисаси юз беради. Лекин, маълум вақтдан кейин думи яна ўсиб чиқади, аммо унинг скелети суякка айланмайди.

Калтакесаклар кенжа туркумига **4300** га яқин тур киради ва улар Ер юзида кенг тарқалган, МДХ да **6** та оиласи ва **80** га яқин тури учрайди. Ўзбекистонда эса **38** та тури аниқланган.

Гекконлар (Gekkonidae)

Оиланинг **80 та** авлоди ва **900 га** яқин тури бор, МДХ да **9 тури**, Ўзбекистонда эса **8 та тури** учрайди. Бу оила вакиллариининг узунлиги 3,5 см дан 35 см гача боради. Уларнинг умуртқалари балиқларникига ўхшаш амфицел типда тузилган. Гекконлар асосан тунда фаол ҳаёт кечиради. Баъзи турлари бошқа калтакесакларга ўхшаб қуёшда исинишни яхши кўради. Гекконлар бармоқларининг пастки юзаси пластинкасимон, унга майда **микроскопик кўринишдаги тукчалар** жойлашган. Шу тукчалар туфайли улар вертикал, ҳатто уй шипида ҳам ўрмалаб юради. Гекконлар асосан, иссиқ иқлимли чўлу-сахроларда, тропик ва субтропик мамлакатларда тарқалган. Бу оилага **Туркистон геккони, тароқбармоқли геккон, парракдумли геккон, сцинксимон геккон, чийилдоқ гекконча** ва бошқа турлар кириди.

Тароқ бармоқли геккон

**Тарок
бармоқли
геккон**

Туркистон геккони

© E. Yakhontov 2009

Сцинк геккони

© Matthias Stock

микроскопик кўринишдаги тукчалар

z762032 [RM] © www.visualphotos.com

Агамалар (Agamidae)

Оиланинг **34** та уруғи ва **350** дан ортиқ турлари бўлиб, кичик ва ўртача катталиқдаги калтакесаклардир. Бу оилага кировчи калтакесакларнинг боши учбурчак ёки юмалоқ шаклда, боши устида бўртмача ва майда тангачалари бор. Ўзбекистонда **12** та тури учрайди. Типик вакиллариغا Қизилқум ва Қорақум чўлларида яшайдиган **чўл агамаси (Agama sanguinolenta)**, 4300 м қояларга кўтариладиган **Туркистон агамаси (Agama lahmoune)**, кўчма қумларда яшайдиган **қизилқулоқ (Phrynoscephalus mystaceus)**, Кавказ агамаси (**Agama caucasicus**), Доғистон, Кавказ ва Ўрта Осиёда қумли саҳроларида учрадиган **қум тўғаракбоши (Phrynoscephalus interscapularis)**, тақир тўғаракбоши ва матрап тўғаракбоши киради. Австралияда плашли калтакесак ва Жанубий Осиё ўрмонларида (Ҳиндистон) ғалати агамалардан – **учар аждар (Draco volans)** учрайди.

Чўл агамаси

Туркистон агамаси

© Jan Ševčík

Дашт агамаси

Қизилкулок

Кавказ агамаси

Уچار аждар

Уچار аждар

Игуаналар (Iguanidae)

Оиласига **700** га яқин тур киради. Улар ташқи кўринишидан агамаларга ўхшайди. Узунлиги 10 см дан 1,5 м гача боради. Бошининг усти майда қалқончаалар билан қопланган, елкасида эса кўндалангига қатор бўлиб ўрнашган тангачалари бўлади. Кўз ковоқлари бўртиб чиққан, ноғора пардалари кўриниб туради. Оёқлари узун, яхши тараққий этган бешта бармоғи бор, тили қисқа, йўғон ва учи бировз иккига ажралган. Игуаналар тоғ, ўрмон, дашт ва саҳроларда яшайди. Баъзи турлари денгизларда ҳам учрайди. Игуаналар тухум қўйиш ва тухумдан тирик туғиш йўли билан кўпаяди. Типик вакилларига **игуана (*Iguana juverculata*)**, **фринозома (*Phrynosoma cornutum*)**, Қизилтомоқ анолис ва бошқа турлари киради. Улар Америкада, Мадагаскарда, Полинезиянинг баъзи оролларида яшайди.

Игуана

Игуана

Игуана

Ўрмон игуанаси

Денгиз игуанаси

Фринозома

Фринозома

Урчуксимонлар (Anguidae)

Оиланинг 80 га яқин турлари бўлиб, гавдасининг шакли дуксимон ёки чўзинчоқ тузилганлиги учун урчуксимон деб ном берилган. Уларнинг боши симметрик жойлашган. Йирик мугуз қалқонлар билан қопланган, қовоқлари ҳаракатчан бўлади. Урчуксимонлар тилининг олдинги қисми орқа қисмидаги махсус қин ичига тортилиб киради. Урчуксимонлар оиласи вакиллари беозор оёқсиз калтакесаклардир. МДХ нинг Европа қисмида асосан **урчукча (*Anguis fragilis*)**, МДХ нинг жанубий ҳудудларида ҳамда Ўрта Осиёда эса **сарик илон (*Ophisaurus apodus*)** кенг тарқалган. Улар баҳорда кўпаяди. Эмбрионининг тараққий этиши тухум йўлида борганлиги учун тухумдан тирик туғувчи калтакесаклар қаторига киради. Август ва сентябрь ойларида тухум қўйган захоти ундан бола чиқади. **Урғочиси 5 тадан 25 тагача тухум қўяди.**

Урчукча

www.naturfoto.cz

© Jiri Bohdal

Урчукча

Сарық илон

Сарық илон

Сарық илон

Сарик илон

Эчкемарлар (Varanidale)

Оиласининг 1 та авлоди ва 30 та тури бор. Эчкемарларнинг олдинги ва орқа оёқларидаги ўткир тирноқли бешта бармоғи анча такомиллашган. Бўйин қисми узун, учбурчак шаклидаги боши чўзилган, узун тилининг учи илонларникига ўхшаш иккига ажралган. Эчкемарларнинг типик вакиллари Шимолий ва Ўрта Осиёда тарқалган кулранг ёки **бўз эчкемари (Varanus griseus)**, Жанубий Осиё ва Австралияда тарқалган **комодо эчкемари (Varanus komodoensis)** ва Африкада тарқалган Нил эчкемари киради. Комодо эчкемарининг узунлиги эса 3,65 м гача, оғирлиги 150 кг гача борада ва у Индонезияда Комодо ва Флорес оролларида яшайди. Комодо эчкемари кўпинча дарахтларда яшайди. Нил эчкемари Африкада яшайди ва унинг ҳаёти сув билан боғлиқ бўлгани учун сув ёқаларида тарқалган. Майда эчкемарларнинг узунлиги 20 см атрофида бўлади.

Бўз эчкемари

Бўз эчкемар

Бўз эчкемари

Бўз эчкемар

© Natalia Bes

Комодо эчкемари

Комодо эчкемари

Асл калтакесаклар (Lacertidae)

Оиланинг 22 та авлоди ва 200 тача тури бор. Уларнинг танаси цилиндр шаклида, бўйин қисми танасидан яққол ажралиб туради, беш бармоқли оёқлари яхши такомил этган, ташқи кулоқ тешиги бўлади. Европа, Осиё ва Африкада тарқалган. Евросиёда кенг тарқалган типик вакилларига яшил калтакесак (*Lacerta viridis*), тез ёки илдам калтакесак (*Lacerta agilis*) ва тирик туғар калтакесак (*Lacerta vivipara*) киради. Аксарият турлари чўл ва даштларда ҳамда тоғ этакларида яшайди. Россиянинг салқин ўрмонларида тириктугар калтакесак, ўрта минтақада, жумладан Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида тарғил чизикли ранг-баранг калтакесакчалар, тоғли ва шимоли-шарқий ҳудудларда илдам калтакесак учрайди. Украина ва Кавказда эса яшил калтакесаклар тарқалган.

**Чизикли
калтакесакча**

**Ранг баранг
калтакесакча**

Тўр калтакесакча

Тез калтакесакча

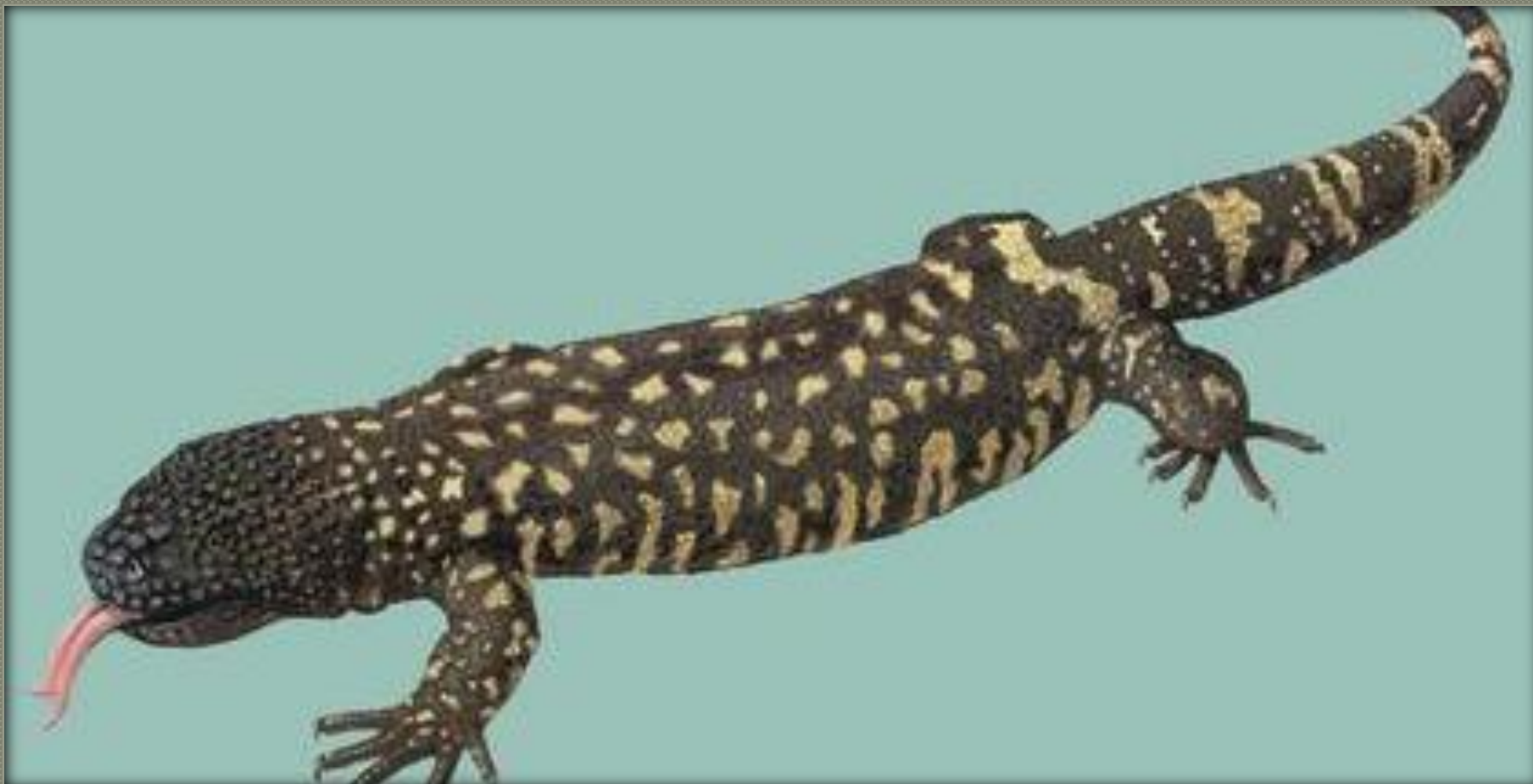
Заҳартишлилар (Helodermatidae)

Заҳартишлилар (Helodermatidae) оиласига 2 та тур киради ва улар калтакесаклар кенжа туркуми орасида бирдан – бир заҳарли гуруҳ ҳисобланади. Заҳартишлилар Шимолий Американинг жануби – ғарбида учрайди. Заҳартишлилардан заҳартиш (*Heloderma suspectum*) Мексикада ва эскорпион (*Heloderma horridum*) Калимантан (Борнеа) оролида учрайди.

Заҳартишлиларнинг узунлиги 60 см гача боради. Улар ташқи томондан эчкемарларга ўхшайди, гавдаси вазмин, танаси ўқловсимон, оёқлари калта, думи йўғон ва тўмтоқ. Тепа кўзи бўлмайдди, ранги оч сариқ ёки тўқ қизғиш тусда бўлади, тангачаларида гиламга ўхшаш қорамтир нақшлари бор. Улар кечкурун ва тунда фаол бўлади. Заҳартишлилар жағининг остида ўрнашган узунлиги 4 см ва қалинлиги 1,5 см келадиган заҳар беzi бор, у ғазабланганда заҳари заҳар безидан жўякли тишига оқиб тушиди. Уларни заҳари одам учун ўта хавфли ҳисобланади, каттиқ оғритади.

Заҳартишлилар август ойида 3 тадан 12 тагача тухум қўйиб кўпаяди. Улар ҳашаротлар, калтакесаклар, илонлар, майда кемирувчилар, қушларнинг полапонлари ва тухумлари билан озиқланади. Заҳартишлиларнинг 2 та тури ҳам «Халқаро Қизил китоб»га киритилган.

**Мексика
заҳартишлиси**

Мексика заҳартишлиси

Мексика заҳартишлиси

Мексика захартишлиси тирноғи

Амфисбенлар (Amphisbaenidae)

Амфисбенлар (Amphisbaenidae) оиласи вакиллари ерни ковлаб, ер остида ҳаёт кечиради. Гавдаси чувалчангсимон шаклда чўзиқ, оёқлари йўқ. Лекин, айрим турларида оёқлари сақланади.

Уларнинг пишиқ терисида тангачалари йўқ, балки шох парда билан қопланган. Дум томони тўмтоқ. Кўзлари тери остига яширинган.

Амфисбенлар Африка ва Жанубий Америкада тарқалган. Бу оилага 140 га яқин тур киради. Уларнинг узунлиги 70 см гача боради. Типик вакили Америка хироти (*Chirotes canaliculatus*) ҳисобланади, унинг олдинги оёқ муртаклари сақланиб қолган.

Амфисбенлар асосан чумолилар ва термитларнинг уяларида яшайди. МДХ да учрамайди. Амфисбенларнинг бошида катта тери қалқонлари бор. Уларда ногора парда ва ногора бўшлиғи йўқ, кўриш органи яхши тараққий этмаган, кўз ковоклари йўқ ва кўзи муртак ҳолида жуда содда тузилган. Тишлари катта лекин, сийрак. Улар ҳам тухум қўйиб кўпаяди. Чумоли, термит ва чувалчанглар билан озиқланади.

Америка хироти

Америка хироти

Амфисбен

Амфисбен

Амфисбен

Сцинклар (Scincidae)

Сцинклар (Scincidae) оиласининг 700 га яқин тури бор. МДХ да 11 та тури учрайди. Сцинкларни кўриниши турли-туман бўлиб, баъзилари худди калтакесакларга ўхшаш, оёқлари яхши ривожланган, айримлари эса илонларга ўхшаш гавдаси чўзинчоқ, оёқлари яхши тараққий этмаган, бармоқлари иккита ёки битта бўлади. Сцинкларнинг боши йирик қалқончалар билан, танаси эса балиқларникига ўхшаш силлиқ юмалоқ ёки ромб шаклидаги тангачалар билан қопланган. Шох қатлами тагида суяк пластинкалари бўлади. Тишлари жағлариининг ички қиррасига ўрнашган, тили қисқа. Улар асосан ерда ҳаёт кечиради, айрим турлари дарахтларда яшашга мослашган, сув билан боғлиқ турлари ва ерни ковлаб, ер остида яшайдиган турлари ҳам бор..

Сцинклар оиласи вакиллари ер юзининг мўътадил ва иссиқ иқлимли минтақаларида, яъни Австралия, Жанубий ва Шарқий Осиё ҳамда Тинч ва Ҳинд океанлари оролларида тарқалган. Ўрта Осиё ва Кавказда узуноёқли сцинк (*Eumeces shneideri*), Арманистон ва Ўрта Осиёнинг жанубида олтиннақш мабуя (*Mabuia aurata*) учрайди .

Узуноёқ сцинк

Сцинк

Сцинк

Сцинк

Узуноёк сцинк

Чўл илонқуйруғи

**Осиё
илонқуйруғи**

Хамелеонлар (Chameleontidae)

Хамелеонлар (Chameleontidae) оиласининг кўпчилик вакиллари асосан ўрмонларда дарахтда яшашга мослашган. Панжалари омбур шаклида, думи узун ва илмоқли. Гавдаси ён томондан қисилган. Гавдасининг усти бўйлаб ўткир тароқ ўтади. Териси майда–майда шох донача ва тангачалар билан қопланган. Кўзлари катта ва ҳаракатчан. Катта кўзлари тангача билан қопланган ҳалқали қовоқлар билан ўралган. Ўнг ва чап кўзлари бир–бирига боғлиқ бўлмаган ҳолда ҳаракат қилади ва 180° горизонтал ҳамда 90° вертикал йўналишда айланиб ҳашаротларни ахтаради. Тили жуда узун, тилини бутун тана узунлигича оғзидан чиқариб, ўлжасини тутиб олади.

Хамелеонлар жуда секин ҳаракат қилади, рангини ташқи муҳитга қараб ўзгартира олади. Типик вакили оддий хамелеон (*Chamaelon vulgaris*) ҳисобланади.

Хамелеонлар Мадагаскар, Африка, Кичик Осиё, Ҳиндистон ва Испаниянинг жанубида тарқалган .

Узунлиги 3-5 см дан 50-60 см гача боради. Кўпчилигининг узунлиги асосан 25-35 см атрофида бўлади. МДҲ да улар Кавказда учрайди. Асосий вакиллари Мадагаскарда тарқалган брукезия хамелеони, Африкада яшайдиган ола митти хамелеон ва оддий хамелеон киради. Хамелеонлар тухумдан тирик туғади. Улар шох ва барглار орасига 20-40 та тухум қўяди. Тухумининг ривожланиши учун 3 ойдан 10 ойгача вақт керак бўлади. Тухумидан чиққан боласининг узунлиги 4-5 см келади. Хамелеонлар оиласига 90 дан ортиқ тур киради.

Оддий хамелеон

Оддий хамелеон

Илонлар (Ophidia ёки Serpentes) кенжа туркуми

Илонларнинг гавдаси цилиндр шаклида, деярли қисмларга бўлинмайди. Ўрмалаб юришга ва катта – катта ғанимларини бутунлай ютишга мослашган. Илонларнинг оёқлари, оёқ камарлари ва тўш суяги йўқолиб кетган, фақат бўғма илонларда ва кўр илонларда чанок камари қолдиқлари сақланиб қолган. Илонларнинг умуртқалари сони 140 та дан 435 та гача боради. Заҳарли илонларнинг юқориги жағида заҳар тишлари бўлади, бу тишлари бошқа тишларидан фарқ қилади ва юқори жағ суякларига ўрнашган бўлади. Заҳар тишлари жағи очилганда устки жағига вертикал ҳолда, жағи ёпилганда эса уларнинг учи орқа томонга қайрилади. Илонлар турли хил ҳайвонлар, яъни кемирувчилар, майда калтакесаклар, бақалар ва ҳашаротлар билан озиқланади. Илонлар тухум қўйиб, тухумдан тирик туғиб ёки тирик туғиб кўпаяди. Илонлар кенжа туркумининг систематикаси анча мураккаб. Бу кенжа туркумга 13 та оила ва 3000 тага яқин тур киради. МДҲ да илонларнинг 60 тага яқин турлари учрайди, шу жумладан Ўзбекистонда 6 та оилага кирувчи 21 та тур илонлар учрашлиги аниқланган.

Кўр илонлар (Typhlopidae)

Оилага 170 дан ортиқ тур киради. Кўр илонлар асосан Жанубий Америка, Австралия, Африка ва Жанубий Осиёда яшайди. МДХ да Кавказортида, Ўрта Осиёда, жумладан, Ўзбекистоннинг тоғ минтақасида ёмғир чувалчангига ўхшаш чувалчангсимон **кўр илон (Typhlops vermicularis)** учрайди. Унинг узунлиги 30 см гача боради. Ҳашаротлар билан озиқланади. Кўр илонларнинг гавдаси цилиндр шаклда бўлиб, йўғонлиги деярли бир хилда, гавдаси бир хилдаги силлиқ тангачалар билан, боши эса қалқончалар билан қопланган. Чанок камари рудименти бор. Улар боғ ва токзорларда яшайди. Кўр илонлар тухум қўйиб кўпаяди.

Кўр илон

Кўр илон

Кўр илон

Кўр илон

Gabriel Munez

Сохта оёқлилар ёки бўғма илонлар (Boidae)

Бу оиланинг **85 та тури** бор. Бўғма илонлар гавдасини ҳалқа қилиб ўлжасини ўраб олиб бўғиб ўлдиради, шу сабабли ҳам уларга бўғма илонлар деб ном берилган. Бўғма илонларнинг оғзида 6 қатор жойлашган 100 тагача тишлари бор, заҳарли тишлари йўқ. Бўғма илонлар очликка жуда чидамли, айримлари 570 кун ва ҳатто 3 йилгача очликка чидайди. Бўғма илонлар тухум қўйиб, тухумдан тирик туғиб ёки тирик туғуб қўпаяди. Улар 100 тагача тухум қўяди ёки 100 тагача тирик бола туғади, 5-6 ёшида жинсий вояга етади. Тўтқунликда 28 йил умр кўради. Бўғма илонларнинг узунлиги 50 см дан 10 м гача боради. Типик вакиллариға Жанубий Америкада яшайдиган ва узунлиги 5-6 м га борадиган **оддий бўғма илон (Boa constrictor)**, узунлиги 10 м дан ортиқ (11,43м) **анаконда (Eunetes murinus)**, Жануби-Шарқий Осиёда яшовчи ва узунлиги 10 м гача етадиган **тўрли питон (Python reticulatus)**, Ўрта Осиё ва Қозоғистонда яшовчи **шарқ бўғма илончаси (Eryx tataricus)** ва Кавказда тарқалган **ғарб бўғма илончаси (Eryx jaculus)** киради.

Оддий буйрма илон

Оддий бүүгма илон

Анаконда

Анаконда

Анаконда

Тўрли питон

Тўрли питон

ARKive
www.arkive.org

© Nick Garbutt / naturepl.com

Осиё питони

Шарқ бўғма илончаси

Шарқ бўғма илончаси

Шарқ бўғма илончаси

ғарб бۆҗма илончаси

ғарб бұғма илончаси

Сув илонлари (Colubridae)

Оилага 2000 дан ортиқ тур киради, Ўзбекистонда сув илонларнинг 10 дан ортиқ турлари учрайди. Сув илонлари оиласи орасида курукликда, дарахтда ва ер остида яшайдиган турлари ҳам бор. Сув илонларнинг узунлиги 10-15 см дан 3,5 м гача боради. Сув илонлари оиласига оддий **сув илони (Natrix natrix)**, **сув илон (Natrix tessellata)**, силлиқ сув илони, яъни **медянка (Coronella austriaca)** ва **чипор илонлар (Elaphe, Coluber)** авлодлари киради. Сув илонларнинг кўпчилиги тухум қўйиб кўпаяди, медянка эса тухумдан тирик туғади. Сув илони Ўрта Осиёда кенг тарқалган, Ўзбекистоннинг ҳамма сув ҳавзаларида яшайди. Оддий сув илонини боғ, полиз ва одамларга яқин жойларда ҳам учратиш мумкин. Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида холдор чипор илон, кўндаланг йўлли чипор илон, ўқ илон, Устюртда тўрт чизиқли чипор илон, тоғ этакларида эса қизил чизиқли чипор илон тарқалган.

Сув илон

Сув илон

Силлиқ сув илони

Thomas Heffelsch Photography 2009 ©

Чипор илон

Чипор илон

Аспидлар (Elapidae)

Оилага **192** та тур киради. Улар асосан Ҳиндистонда, Афғонистонда, Ҳинди-хитойда, Филиппинда ва Ўрта Осиёда тарқалган. Ўрта Осиёнинг жанубий ҳудудларида, яъни туркменистон ва Ўзбекистонда, жумладан, боботоғ, ҳисор, зарафшон, нурота тизма тоғларининг тоғолди ҳудудларида, қарши даштида йирик кулранг ўрта осие **капча илони (naja oxiana)**. Аспидлар оиласининг асосий авлодларига капча илонлар, **аспидлар (elaps)**, **бунгарлар (bungarus)** каби ўта заҳарли илонлар киради. Капча илонларнинг заҳари асосан нервга таъсир қилади. Улар чакқанда одам оғриқ сезмайди. Қирол капча илони ёки **кўзойнакли илон (naja naja)** ҳам жуда заҳарли ҳисобланади, унинг узунлиги 3-3,5 м гача боради, жанубий осиеда тарқалган. Капча илонлар одамни чакқанда 15 минутда одам бўғилиб ўлади.

Капча илони

Капча илони

www.sevcikphoto.com

© Jan Ševčík

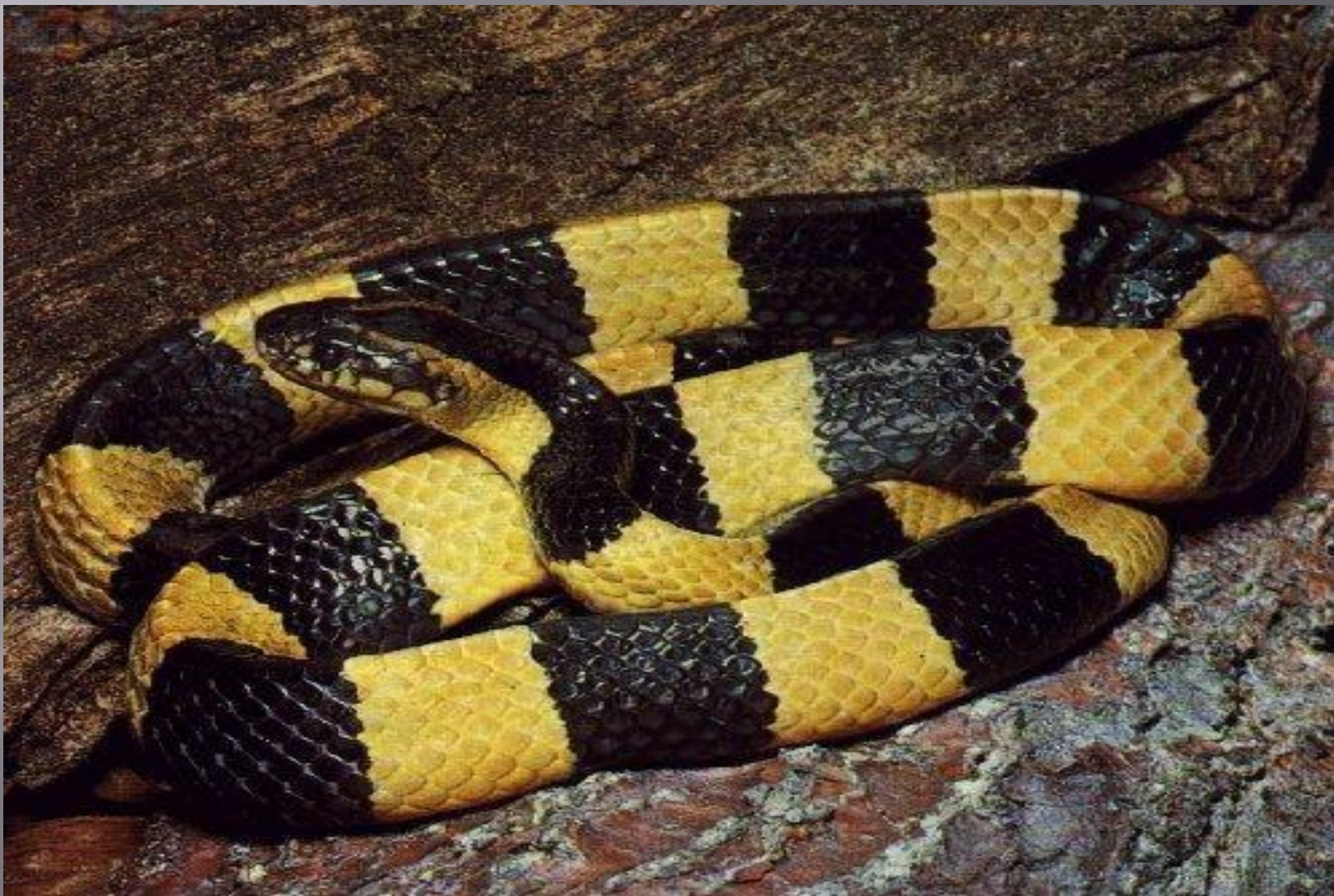
Аспид

Аспид

Бунгар

Бунгар

Қирол капча илони

© Daniel Heuclin / www.photoshot.com

Қирол капча илони

Денгиз илонлари (Hydrophiidae)

Денгиз илонларининг заҳари бошқа заҳарли илонларникидан бир неча марта кучли (12 марта) бўлади. Кўпчилиги тирик туғади. Денгиз илонлари умуман қуруқликка чиқмайди. Типик вакилига куракдум пеламида (**Pelamida platurus**) ни мисол қилиб келтириш мумкин. Бу илонлар бошининг кичиклиги, гавдасининг ён томондан сиқилганлиги ва думининг япалоқлиги билан бошқа илонлардан фарқ қилади. Бурун тешиклари баланд жойлашган. Бош томонида махсус туз чиқариш безлари бор.

Пеламида

Пеламида

Денгиз илони

Қораилонсимонлар (Viperidae)

Оилага 210 та тур киради. Улар заҳарли, заҳар тишларининг ичида найи бўлади. Қораилонсимонлар оиласининг вакиллари Европа, Африка ва Осиёда тарқалган. Уларнинг гавдаси йўғон, боши учбурчак, думи қисқа ва ясси бўлади. Қораилонсимонлар оиласининг типик вакиллариға МДХ да, шу жумладан Ўзбекистонда тарқалган **чўл қора илони** (*Vipera ursini*), **Америка чинқироқ илони** (*Crotalus horridus*), Ўрта Осиёда кенг тарқалган **оддий қалқонтумшук илон** (*Ancistrodon halis*), Ўрта Осиёда ҳамда Кавказда тарқалган **кўлвор илон** (*Vipera lebetina*), Ўрта Осиёнинг жанубида ва Африкада яшайдиган **қум чарх илони** (*Echis carinatus*) киради.

Чўл қора илони

Чўл қора илони

Америка чинқирок илони

Америка чинкирок илони

Photo by Mark Tegges

Қалқонтумшук илон

Қалқонтумшұқ илон

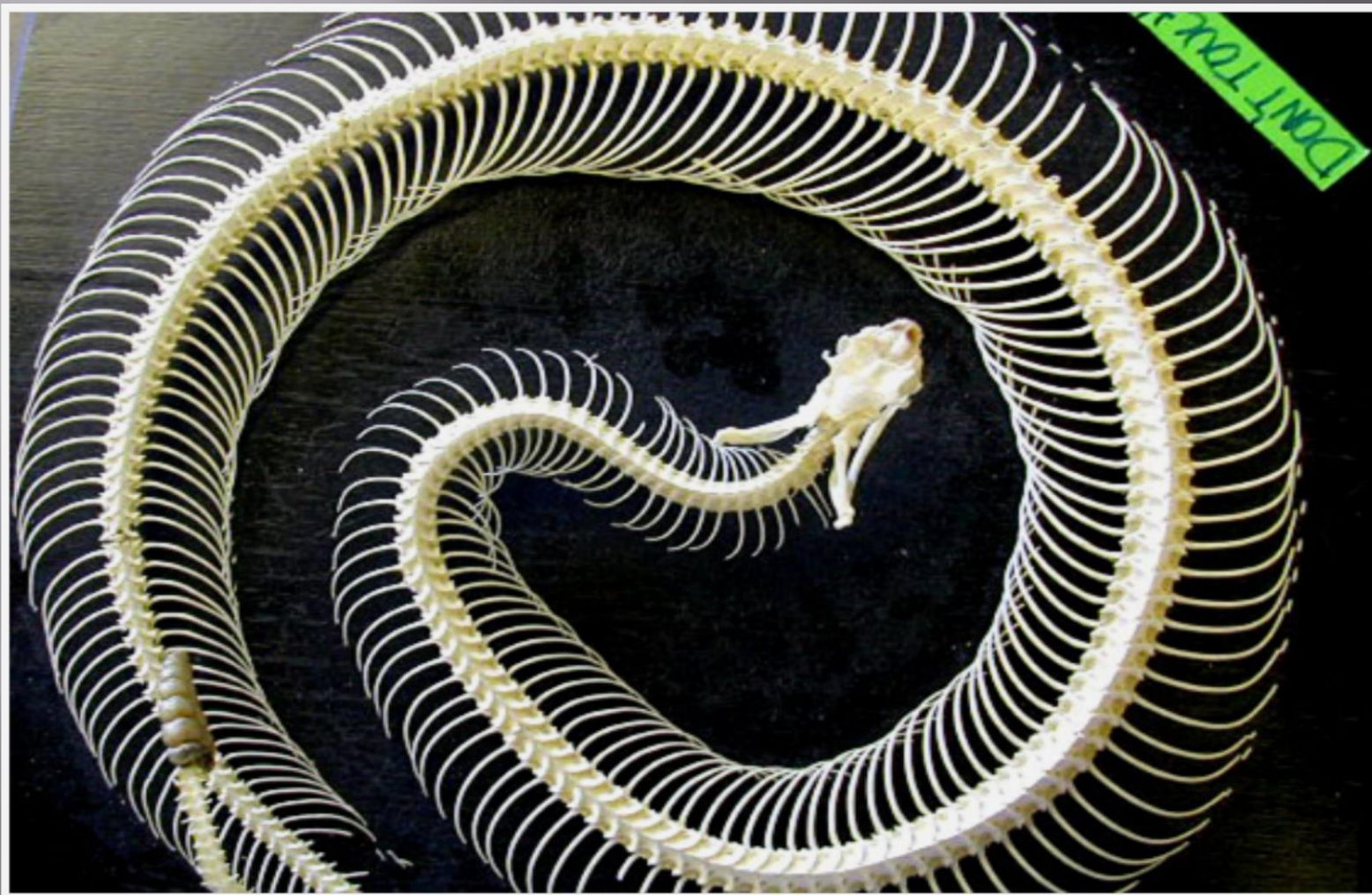
Кўлвор илон

Кўлвор илон

қора илон скелети

Қум чарх илони

Қум чарх илони

Қум чарх илони

